

De schaal van de commentaar

Marita Mathijsen, Universiteit van Amsterdam

Correspondentie

Marita Mathijsen-
Verkooijen
Universiteit van
Amsterdam, Capaci-
teitsgroep Neder-
landse Letterkunde
Spuistraat 134, 1012
VB Amsterdam,
Nederland
E-mail
M.T.C.Mathijsen-
Verkooijen@uva.nl

Samenvatting

Statement bij Wessel Krul 'Het best gedocumenteerd. De brieven van Van Gogh opnieuw uitgegeven' en Ine Van linthout 'Ik voel mij zoo behagelijk "zu Hause" Stijn Streuvels, het Derde Rijk en het historische belang van brieven'.

Abstract

Statement on Wessel Krul 'Het best gedocumenteerd. De brieven van Van Gogh opnieuw uitgegeven' and on Ine Van linthout 'Ik voel mij zoo behagelijk "zu Hause" Stijn Streuvels, het Derde Rijk en het historische belang van brieven'.

Een brieveneditie bestaat bij de gratie van het commentaar. Kan een roman nog wel gelezen worden zonder ophelderingen, ook al is die honderd jaar oud, dat geldt niet voor brieven, zelfs niet voor tien jaar oude brieven. De waarde van een brieveneditie ligt in de toelichtingen die erbij gegeven worden. Natuurlijk zijn er prachtige brieven die voor zichzelf spreken, de namen van Vincent van Gogh, Multatuli en Gerrit van de Linde staan daar garant voor. Maar ook die zijn afhankelijk van commentaar. Het is een uitdaging voor de editeur van brievenedities om toelichtingen zo te schrijven dat de werkelijk belangrijke zaken duidelijk worden, maar niet relevante achtergrondinformatie achterwege blijft. Wat dat betreft zijn er verschillende tradities in Nederland. Er zijn brievenuitgaven waarin de kleinste details van commentaar voorzien worden. Er kan geen melkboer langskomen of de editeur zoekt uit wie dat geweest is, wanneer en hoe laat hij de melk bezorgde. Dat is wat onder literairhistorici de 'Prick-noot' is gaan heten.¹ Daarnaast zijn er de brievenuitgaven met uiterst

¹ In het geval van Harry Prick zijn die noten van een dergelijke verbluffende overdaad, dat ze een eigen leven gaan leiden en de lezer verleid wordt de noten zelf te gaan lezen. Maar objectief relevant voor het begrip van de brief zijn ze maar voor een klein deel. Zie voor een recente brievenuitgave met een zeer uitgebreid notenapparaat (maar hier relevant) Loos (2009).

summier commentaar, dat alleen op het achterhalen van geboorte- en sterfdata van genoemde personen gericht is en op het thuisbrengen van citaten of titels.² Daartussen zijn er vele varianten, maar een brieveneditie zonder commentaar is ondenkbaar.

Als we een schaal van 1 tot 10 maken, waarbij 1 voor de Prick-nootcommentaar staat en 10 voor de summiere variant, dan plaatst Wessel Krul de nieuwe editie van Van Gogh's brieven tamelijk dicht naar de summierheid toe, misschien wel op de 8. Met alle waardering die hij voor de uitgave heeft, vindt hij toch dat de lezer niet voldoende geholpen wordt om de context te begrijpen. Hij demonstreert dat aan enkele gevallen, en die zijn sprekend genoeg. Krul vraagt niet om het verschil tussen de pioenroos en de stokroos – schaal 1 – maar om een duidelijke functionele toelichting (zeg maar schaal 5). Inderdaad ontbreekt het nogal eens aan duiding van de referentiële gegevens die wel aangedragen worden. Want in deze uitgave ligt de nadruk helemaal op dat wat ik in *Naar de letter* het probleemveld van het 'gebrek aan referentiële kennis' genoemd heb. (Mathijssen, 1995, p. 342) Maar dat is slechts één van de vijf probleemvelden die ik aanwijs, en de andere vier komen er minder goed van af. Krul wijst er ook op dat de commentatoren zich waarschijnlijk terughoudend opgesteld hebben om niet in subjectieve interpretatiekuilen te vallen. Met hem denk ik dat het beter is die kuilen te verkennen dan ze uit de weg te gaan. Ondertussen is het lastig te bepalen wat de ideale commentaar is. De editeurs van de Van Gogh-editie hebben zich ingespannen om zo'n beetje alle kunstwerken, boeken en tijdschriften te achterhalen die Van Gogh onder ogen heeft gehad of gelezen heeft en waaraan hij in zijn brieven refereert. Maar de lezer wil meer: hij wil geen titels van een schilderij maar hij wil weten wat dat schilderij op dat moment vertegenwoordigde. Krul erkent dat er grenzen aan de historische commentaar zijn, zowel praktisch (omdat er wel honderden kunstenaars zijn die Van Gogh in zijn brieven noemt) als principieel (omdat je 'in de sfeer van de speculatie' terecht kunt komen). Uiteindelijk betreurt hij de beperking, maar brengt wel veel begrip op voor de principiële keuze daarvoor van de editor-commentatoren. Geheel tegenovergesteld was de reactie van Arjan Peters in *de Volkskrant* van 2 oktober 2009, die vond dat de 'nijvere bezorgers' juist teveel informatie aan de brieven hadden toegevoegd. De afgebeelde kunstwerken ontnamen het zicht op Van Goghs verbale talent, aldus Peters, en hij adviseerde zijn lezers dan ook om de plaatjes af en toe even af te dekken.

² Zeer sober is bijvoorbeeld Verwey (1995).

In het geval Stijn Streuvels hebben we met een omgekeerde situatie van commentaar te maken. De brieven zijn zelf commentaar bij het werk, in dit geval wel indirect via de door een ander gemaakte film, maar toch in elk geval verduidelijken zij zijn poëtica en zijn levenshouding. Dat is niet vreemd, het is zelfs de meest gebruikelijke functie van brievenuitgaven. De vele delen van *Achter het boek* die onder auspiciën van het Letterkundig Museum verschenen, waren bedoeld als achtergrondinformatie bij het werk van de auteur. Wanneer het gaat om auteurs die er een uitgebreid netwerk op na hielden, bijvoorbeeld doordat zij redacteur van een tijdschrift waren, is die netwerkfunctie de reden om brieven te publiceren en de commentaar zal daar dan ook op gericht zijn. De uitgave van brieven van Jan Greshoff diende dat doel. Er zijn ook brievenuitgaven die de persoonlijke levenshouding van een schrijver willen toelichten en dus een biografische functie hebben. De brievenuitgaven van Gerard Reve zijn daar een voorbeeld van. Bij Streuvels gebruikt Van linthout de correspondentie om Streuvels positie in de Tweede Wereldoorlog te verduidelijken. ‘We vonden en vinden het niet de taak van de wetenschapper om het morele proces te maken van een auteur. Wel achtten we het belangrijk om alle elementen in dit debat naar voren te brengen, kritisch te duiden en te demonstreren dat het hier een problematiek betreft die niet zonder meer tot de tegenstelling “verzet of collaboratie” kan worden verengd,’ schrijft zij.

Ofschoon het artikel gebouwd is op de vraag naar de houding van Streuvels ten opzichte van het nationaalsocialisme, en of deze als collaboratie of juist als kleinschalig verzet gezien kan worden, bereikt Van linthout inderdaad een afgewogen standpunt, juist door de brieven te interpreteren naar de persoonlijkheid van de schrijver. Hier dienen brieven dus om morele oordelen over ‘goed’ en ‘fout’ te kunnen nuanceren. Het commentaar heeft hier een functie die niet zo vaak voorkomt.

Blijft nog de vraag over of de naziverfilming van Stijn Streuvels’ roman *De vlaschaard* niet eigenlijk ook van commentaar voorzien had moeten worden? Ongetwijfeld zou die film eigenlijk alleen vertoond mogen worden met een brede band aan commentaar eronder, waarin de verschillen met het boek en de opvattingen van Streuvels verduidelijkt worden. Het medium film leent zich daar echter niet voor. Annotaties die bij een boek zo snel en adequaat ingepast kunnen worden, zouden bij een film ergernis verwekken. Commentaar kan alleen achteraf gegeven worden, en de synchroniteit van tekst en toelichting, die in een boek via voetnoten te bereiken is, werkt niet bij film. Zoals ook een varianteneditie van een film vrijwel onvoorstelbaar is op de

manier van de teksteditie. Weliswaar kunnen varianten toegelicht worden op papier, en kunnen variante scènes in een dvd-box toegevoegd worden, maar het snelle overzicht dat bereikt kan worden bij variantenedities van literatuur, is hier ondenkbaar. Zodat de verzorger van commentaar bij films grijpt naar hetzelfde medium als de literairhistoricus die commentaar schrijft: de taal.

Literatuurlijst

- Loos, W.** (ed.) (2009). *Gekleurd grijs. Johannes Knepelhout (1814-1885) en Gerard Bilders (1838-1865). Brieven en dagboek*. Zwolle: Waanders.
- Mathijssen, M.** (1995). *Naar de letter. Handboek editiewetenschap*. Assen: Van Gorcum.
- Verwey, A.** (1995). *Briefwisseling 1 juli 1885 tot 15 december 1888*. Bezorgd, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Margaretha H. Schenkeveld en Rein van der Wiel. Amsterdam: Querido.